

گفت و گو

پژوهشی در مورد پوشاک ایرانیان



محمد رضا چیت ساز

اطلاع یافتیم در زمینه پوشاک ایرانیان، کاری پژوهشی توسط دکتر محمدرضا چیت‌ساز در حال انجام است، از این رو در این مورد با ایشان گفت‌وگویی انجام داده‌ایم که متن آن را در زیر می‌خوانید.

● آقای چیت‌ساز با تشکر از اینکه دعوت ما را پذیرفتید، لطفاً در مورد تحقیقی که به وسیله شما در مورد پوشاک ایرانیان انجام می‌شود توضیحاتی کلی ارائه بفرمائید تا به پرسش‌های جزئی‌تر برسیم:

- بسم‌الله الرحمن الرحیم. پوشاک یکی از مهمترین جنبه‌های دیداری یک فرهنگ و شاید بارزترین آنها باشد. به همین خاطر است که تأثیر و گستره این جنبه از فرهنگ را در زمینه‌های متفاوتی می‌توان مشاهده نمود که برای بررسی و مطالعه و شناسایی آن می‌باید حوزه‌هایی علمی چون، تاریخ، باستان‌شناسی، مردم‌شناسی، هنر، جامعه‌شناسی و مانند آن مورد پژوهش قرار گیرند. در مورد پوشاک ایرانیان، کارهایی توسط برخی از محققین داخلی و خارجی به صورت کتاب و یا مقاله انجام شده است که البته در این فرصت، امکان معرفی و بررسی آنها نیست. اگر چه در میان پژوهش‌های انجام شده، کارهایی جدی و قابل تأمل دیده می‌شود، اما به نظر می‌رسد پژوهشی همه‌جانبه و کامل، که بر همه منابع و مأخذ اصلی استوار باشد هنوز انجام نشده است. به این خاطر از چند سال پیش - و پس از بررسی منابع و مأخذ اصلی کار - شروع به کار کردیم و تاکنون توانسته‌ایم یک بخش از آن را با عنوان تاریخ پوشاک ایرانیان از ابتدای اسلام تا حمله مغول تهیه و تدوین نماییم. بخش‌های دیگر نیز در حال بررسی و پژوهش است.

● پژوهش شما در مورد پوشاک ایرانیان شامل چه بخش‌هایی است؟

بررسی پوشاک ایرانیان می‌باید به نحوی انجام پذیرد که از سویی با روند شکل‌گیری و نیز تغییرات سیاسی حکومت‌ها و سلسله‌ها در ادوار گذشته ایران، همخوانی داشته باشد و از سوی دیگر نیز با تحولات اجتماعی و فرهنگی در ارتباط باشد. با توجه به این موارد، پوشاک ایرانیان را می‌باید در ۴ دوره مورد بررسی قرار داد. ۱- دوره ایران باستان. ۲- دوره ایران بعد از اسلام (۶ قرن اول) - ۳- دوره ایران بعد از اسلام (۶ قرن دوم) - ۴- دوره معاصر. این تقسیم‌بندی اساس کار ما قرار گرفت و طی سال‌های گذشته، دوره دوم یعنی ۶ قرن اولیه ایران بعد از اسلام انجام گرفت و هم اکنون دوره اول در حال انجام است.

● چرا دوره دوم اول انجام شد؟

این ۴ دوره اگرچه تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم بر هم داشته‌اند اما هر یک از آنها را می‌توان به صورتی نسبتاً مجزا نیز مورد بررسی و شناسایی قرار داد. انجام دوره دوم، تنها به خاطر ضرورت و نیاز فوری تری بود که وجود داشت. به هر حال در ابتدا و انتهای هر یک از دوره‌های تاریخی فوق، بررسی حلقه‌های میان آن دوره با دوره‌های قبل و بعد از آن نیز، صورت می‌گیرد تا روند کامل و منسجم تاریخ پوشاک ایرانیان به دست آید.

● پژوهش انجام شده، کی چاپ می‌شود؟

اکنون در مراحل ویراستاری است. فکر می‌کنم نیمه اول سال ۷۹ به علاقمندان ارائه شود.

● تاریخ پوشاک، آیا تصویر هم دارد و یا تنها متن است؟



پژوهش انجام شده حدود ۴۰۰ صفحه متن است به همراه حدود ۵۰۰ طرح رنگی یا سیاه و سفید.

● لطفاً در مورد فصول کتاب و تقسیم‌بندی مطالب آن نیز توضیحاتی بفرمایید:

کتاب مقدمه‌ای دارد که در آن به اهمیت کار، پژوهش‌های انجام شده تا کنون و ویژگی‌های هر یک و روش کار خود ما در این پژوهش و تفاوت آن با سایر پژوهش‌های انجام شده اشاره شده است. پس از این مقدمه، متن اصلی کتاب در سه فصل ارائه شده است:

فصل اول: دوره حکومت عربی: از ابتدای ورود اسلام به ایران تا پایان حکومت بنی‌امیه

فصل دوم: دوره حکومت‌های ایران عربی: از ابتدای حکومت عباسیان تا روی کار آمدن غزنویان

فصل سوم: دوره حکومت‌های ایرانی ترکی: شامل حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی

● ممکن است این دوره‌ها را جزئی‌تر بیان کنید: از فصل اول شروع می‌کنیم که با مقدمه کوتاهی به

عنوان مدخل در مورد پوشاک پهلوی ساسانی آغاز می‌شود و پس از آن با بررسی پوشاک پیامبر اسلام (ص) وارد بحث اصلی می‌شویم. سپس پوشاک خلفای راشدین و سرانجام پوشاک خلفای بنی‌امیه آمده است.

فصل دوم خود به دو بخش اصلی تقسیم شده است. در بخش اول پوشاک دوران خلفای عباسی آمده است و در بخش دوم پوشاک دوران حکومت‌های ایرانی نظیر طاهریان، صفاریان، سامانیان، علویان طبرستان، آل‌زیار و آل‌بویه بررسی شده است. فصل سوم نیز به پوشاک دوران غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان می‌پردازد.

● ممکن است در مورد پوشاک پیامبر اسلام توضیحات بیشتری بفرمایید، فکر می‌کنم برای خیلی‌ها جذاب و شنیدنی باشد:

- مردم ایران در زمان حمله اعراب مسلمان به ایران و سقوط سلسله ساسانی و کشته شدن یزدگرد سوم و حتی سال‌ها بعد از آن نیز، لباس خود را که پوشاک دوران ساسانی بود همچنان می‌پوشیدند. یعنی نباید تغییر حکومت را که رویدادی سیاسی بوده - به عنوان عاملی آتی در تغییر پوشاک ایرانیان برشمرد. البته این تحول، مسلماً در تمامی زمینه‌های مذهبی، فرهنگی و مانند آن اثر خود را داشته است اما باعث آن نشد تا در

کوتاه مدت لباس ایرانیان تغییر یابد بلکه ایرانیان تا سال‌ها و قرن‌ها بعد نیز، همچنان لباس‌های دوران ساسانی را به تن می‌کردند. پس در ابتدای ورود اسلام به ایران، لباس مردم - لباس پهلوی ساسانی است. اما همه موضوع این نیست، زیرا در قرن اول هجری با مهاجرت بسیاری از قبایل عرب، به نواحی مختلف

ایران و اسکان آنان در این مناطق روبه‌رویم. این اعراب چه لباسی می‌پوشیده‌اند؟! البته پاسخ دادن به این پرسش آسان نیست. با مطالعه و بررسی منابع و مآخذ و متون تاریخی و همچنین بررسی آثار تصویری محدودی که بر جای مانده می‌توان تا اندازه‌ای پاسخ این پرسش را داد. به هر حال برخی از اعراب لباس عربی خود را بر تن داشته‌اند و برخی دیگر از آنان آرام به پوشاک ایرانی در آمده بودند، پس یک طرف دیگر لباس مردم این دوران لباس عربی است. از آنجا که در مورد پیامبر اسلام (ص) توضیحات نسبتاً خوبی در منابع و مآخذ تاریخی، حدیثی و فقهی آمده است،

اطلاعاتی را که پیرامون لباس ایشان در این منابع آمده است به عنوان نمونه‌ای گویا و تا اندازه‌ای روشن، از لباس عرب آن دوران می‌توان به حساب آورد و البته وجود مبارک آن حضرت نیز که پیامبر ما مسلمین است بر ضرورت داشتن این بررسی می‌افزاید. از این رو پوشاک آن حضرت اگرچه نه به استقصای تام و تمام، بلکه در حد نیاز و ضرورت و بر اساس منابع و مآخذ متقدم - و با تقسیم‌بندی مورد نظرمان ارائه شده است. البته این بخش از پوشاک پیامبر اکرم (ص) فاقد طرح است.

● آقای چیت‌ساز، همان گونه که امروزه نیز لباس‌هایی خاص بعضی از طبقات و اقشار اجتماع وجود دارد مثل لباس روحانیون، لباس قضات، و... در گذشته این تفاوت‌ها ظاهراً بیشتر بوده و از این رو لباس شاهان و اسراء، لباس روحانیون، صوفیان، وزراء و مانند آن مورد استفاده بوده است، آیا در پژوهش‌های شما، این موضوع منعکس شده است؟

- پرسش خوبی است. هر دوره و سلسله‌ای که مورد بررسی ما قرار گرفته، براساس تقسیم‌بندی طبقات و قشرهای اجتماعی آن دوران بوده است. به عنوان مثال در دوران سامانیان و یا آل‌بویه ما با عناوینی از این نوع روبه‌رو می‌شویم: لباس امرا و سلاطین - لباس وزراء، درباریان و شاهزادگان - لباس دانشمندان و عالمان دینی و فقها و قضات - لباس صوفیان و عارفان - لباس نظامیان - لباس شعرا - لباس نوازندگان - لباس مردم عادی - لباس زنان - و یا در صورت وجود اطلاعات در منابع - لباس مجرمان و محکومین - در پایان هر بخش نیز توضیحاتی در مورد قیمت پوشاک، شهرها و



عنوان «فرهنگ البسة مسلمانان» به فارسی و توسط اکرم فاضل به عربی ترجمه شده است. در ایران آقای جلیل ضیاءپور کتب و مقالات زیادی در این مورد نوشته‌اند: پوشاک هخامنشی‌ها و مادی‌ها در تخت جمشید، پوشاک مردم ایران باستان، پوشاک ایرانیان در چهارده قرن اسلامی، پوشاک زنان ایران از دیرباز تا کنون، تاریخ پوشاک ایرانیان قبل از اسلام، کتاب سرپوش‌های ایرانیان از قدیمی‌ترین زمان تا دوران معاصر اثر خانم شهشهانی و مقالات دیگری از هرمان گوتر، استیلمن، یحیی ذکاء، عیسی بهنام، و... تمامی کتب و مقالات یاد شده در مقدمه کتاب تاریخ پوشاک ایرانیان معرفی شده‌اند و ویژگی‌های هر اثر نیز به تفکیک بیان شده است. باید توجه داشت که اطلاعات ارائه شده در برخی از این کتب و مقالات، ایقان علمی نداشته و متأسفانه بعضی از آنها دارای اغلاط نسبتاً زیادی نیز می‌باشند.

■ چه زمانی تمامی مراحل پژوهش شما در مورد تاریخ پوشاک ایرانیان به پایان می‌رسد؟

شاید نتوان، فعلاً زمان پایانی تمامی مراحل طرح پژوهشی تاریخ پوشاک ایرانیان را مشخص کرد، به هر حال مرحله دوم سال گذشته به پایان رسیده و مرحله اول نیز در سال آینده به انتها خواهد رسید، پس از آن مرحله سوم را که ۶ قرن دوم دوران اسلامی است بررسی خواهیم نمود.

از اینکه وقتتان را در اختیار ما قرار دادید تشکر می‌کنیم.

خطی، نقاشی‌های دیواری (فرسک)، نقوش برجسته و حجاری‌ها، نقوش انسانی روی سکه‌ها، اشیاء و ظروف و مانند آن در زمره این دسته‌اند. به عنوان نمونه باید دانست که در بررسی پوشاک طاهریان و یا سامانیان به همان اندازه که بررسی و مطالعه کتاب تاریخی معتبر و متقدمی چون تاریخ بخارای ترشخی، و یا تاریخ گردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ سمرقند، صورةالارض ابن حوقل، مسالک و ممالک استخری، تاریخ طبری و کامل این اثیر و مانند آن برای محقق لازم است، بررسی و مطالعه نقوش بشقاب‌های نیشابور در موزه گنجینه دوران اسلامی، اهمیت دارد.

سرچشمه سوم برای محقق - بعد از منابع نوشتاری و منابع تصویری، آثار موزه‌ای است یعنی بقایای برجای مانده از بعضی از پارچه‌ها، البسة قدیمی و مانند آن و یا برخی از آثار و ابزار نظامیان و جنگجویان. به عنوان مثال بررسی خلعت بهاءالدوله دیلمی در موزه واشنگتن و یا شمشیر پیامبر اسلام در موزه توپکاپی سرای استانبول در این بخش صورت می‌گیرد. به این ترتیب منابع محقق سه دسته خواهند بود: منابع نوشتاری، منابع تصویری و آثار موزه‌ای.

● لطفاً در مورد سابقه پژوهش در مورد پوشاک ایرانیان، قبل از پژوهش انجام شده توسط شما، مطالبی بفرمایید: شاید بتوان اولین کار را کتابی دانست که محقق هلندی به نام رینهارت دوزی بیش از ۱۵۰ سال پیش در لیدن هلند به فرانسه نوشته است. در این کتاب بسیاری از لباس‌های مسلمانان به ترتیب حروف الفبا - در حدود ۲۵۰ اسم - گردآوری شده است. این کتاب تصویر ندارد و تنها حاوی متن است و توسط حسینعلی هروی تحت

نواحی تولیدکننده و صادرکننده لباس، واردات آن، و مواردی از این نوع آمده است.

● آیا راجع به همه اینها آنقدر اطلاعات در منابع و کتب تاریخی وجود دارد که بتوان در موردشان به خوبی سخن گفت و به بیان دیگر این اطلاعات چگونه به دست آمده است، منابع و ماخذ شما در این پژوهش چه بوده است؟

البته مانند بسیاری از پژوهش‌های دیگر تاریخی، اطلاعات مورد نظر پژوهش ما، در یک یا چند کتاب، مشخص موجود نبوده و نیست، بلکه در مجموعه‌ای نسبتاً گسترده پراکنده است با این تفاوت که پراکندگی و گستردگی اطلاعات در مورد پوشاک بسیار بیشتر از یک موضوع معین تاریخی و مانند آن است. بررسی دقیق و علمی در این زمینه زمانی به نتیجه خواهد رسید که تمامی کتب تاریخی، جغرافیایی و سفرنامه‌ای، ادبی، دیوان‌های شعرا، کتب فقهی و حدیث، کتب طبقات و رجال و مانند آن به دقت بررسی و مطالعه شود. به همراه آن می‌باید تمامی تحقیقات و مقالاتی که تا کنون راجع به موضوع مورد نظر به فارسی، عربی و یا لاتین، توسط محققین داخلی یا خارجی در مجلات علمی و یا دایرةالمعارف‌ها ارائه شده است، بررسی شود و آن وقت است که می‌توان گفت یک سوم از منابع بررسی شده است. تمامی منابع نام برده شده را با عنوان منابع نوشتاری نامگذاری می‌کنیم. اگرچه منابع نوشتاری، بسیار گسترده و انبوه و پر حجم و مفصل‌اند، اما به تنهایی نمی‌توانند محقق را به نتیجه علمی برسانند. منابع تصویری سرچشمه دیگری است که گاه بیش از منابع نوشتاری به کمک محقق می‌آید. منظور از منابع تصویری کلیه نقاشی‌های قدیمی، مینیاتورهای نسخ